

РЕДАКТОРЪТ АНТОН СТРАШИМИРОВ И ЛИТЕРАТУРНИЯТ
ЖИВОТ ОТ НАЧАЛОТО НА ВЕКА. ПОГЛЕД ВЪРХУ СПИСАНИЯТА
„НАШ ЖИВОТ“ (1901—1902; 1906—1907; 1911—1912 г.) и „НАБЛЮДАТЕЛ“
(1910—1911)

Малина Блъскова

На 29 години Страшимиров оставил спомена за непокорния „даскал Тончо“ по всички краища на България, строшава бастуна си в главата на казанлъшкия кмет и след телеграфическото му уволнение от всички училища на царството се прощава „еднаж за винаги със службашеството“ и се прибира в София. И тук в защита на любимата си позиция на независим писател той остава с едно единствено оръдие — своя писателски труд. Донесъл е готова драма „Сватбата в Болярово“, написана за една седмица, и преработва за три месеца „Вампир“, работи над романа „Есенни дни“, но художественото творчество не е в състояние да удовлетвори огромната жажда на Страшимиров за практическо, ежедневно, непосредствено участие в текущите борби на духовния, политическия и социалния фронт. Трябва му трибуна и той я създава заедно с Кирил Христов и Стоян Михайловски. През ноември 1901 г. излиза първа книжка на „Месечно списание за литература и критика“ със заглавие „Наш живот“. Редактори са Антон Страшимиров и Кирил Христов, а директор — Стоян Михайловски. Списанието излиза до октомври 1902 г. в дванадесет книжки. През първата годишнина на списанието сътрудничат Кирил Христов, Трифон Кунев, Иван Арнаудов, Пейо Яворов, Димитър Страшимиров, Петко Тодоров, Цанко Церковски, Георги Стаматов, Стефан Руневски и др.

Втората си годишнина „Наш живот“ започва след тригодишно прекъсване през септември 1906 г. През това време Страшимиров след поредица конфликти с монарха и „мундира“ (в края на 1905 г.) заминава за известно време за Швейцария. Несъмнено и това пътуване е изиграло известна роля във вече новата идейно-естетическа позиция, която „Наш живот“ защитава. Нов е литературният кръг на списанието. Но Страшимиров не издържа дълго време на съвместна работа. Във втората годишнина „Наш живот“ е вече негово списание. „Списание за литература, критика и театър“, както гласи новото му подзаглавие, излиза до юни 1907 г. — всичко десет книжки. Сътрудничат Димо Кьорчев, Теодор Траянов, Трифон Кунев, Илия Иванов-Черен, Сирак Скитник, Иван Донев и др.

След нова тригодишна пауза Страшимиров, подпомогнат от брат си Димитър Страшимиров, заедно с Георги Стаматов и Стефан Руневски редактира и издава списание „Наблюдател“. През двете годишнини на списанието излизат по десет книжки с подзаглавие „Месечно обществено-литературно списание“. За сътрудници са привлечени и група млади поети и писатели, между които Христо Ясенев, Йордан Йовков, Георги Райчев и др. И отново познатата история с редакторския колектив. Стаматов, Руневски и Д. Страшимиров се оттеглят още след петата книжка на год. I и списанието остава пак орган на кръга от втората годишнина на „Наш живот“ начело с Антон Страшимиров.

„Наблюдател“ излиза от януари 1910 г. до октомври 1911 включително.

Последната, пета годишнина приема отново името „Наш живот“ и първата книжка се появява още през ноември 1911 г. с подзаглавие „Месечно литературно списание“. Редактор е

Антон Страшимиров Излизат десет книжки. „Списва“ се с част от старите сътрудници и новите-Ботьо Савов, Ю. И. Лъвин (Йордан Леонардич), Т. Христов, Никола Янев и др.

„Наш живот“ и „Наблюдател“ са специализирани литературни списания, като за това поддържат специални рубрики.

Отношението си към проблемите на съвременото изразяват чрез фейлетони, критически очерци, писма на читатели, политически коментари и др. Освен това в нито една литературна статия, рецензия, театрална или културна хроника, дори бележка на Антон Страшимиров не е пропуснат общественият момент със своите проблеми и връзки с културния живот.

Най-голяма част от съдържанието на списанията заема художествената литература: драма, повести, разкази, стихотворни китки, поеми и др. с тенденция творбите да бъдат оригинални — т.е. български, и да не се поместват преводни произведения. Редакцията се стреми да „стражи от себични тегнения на литературни или политически кружоци. Тя се оставя да бъде прониквана само от новите веяния в мисълта и изкуствата“, също така да бъде чужда на „синекурното писателство и казионната мисъл“.¹

„Наш живот и „Наблюдател“ очертават сложния и противоречив път, който изминава гражданът и писателят Антон Страшимиров в не по-малко сложното и противоречиво в духовно, социално и политическо отношение десетилетие до войните. Но и в този път Страшимиров, макар и с цената на много грешки, заблуждения и жертви, успява да запази своята духовна и морална независимост.

СОЦИАЛНИ ИНТЕРЕСИ

Социално-политическата обстановка през първото десетилетие на XXв. е доста напрегната — със засилване на класовата диференциация нарастват и противодействащите сили. Писателите участват в обществения живот непосредствено — чрез опозиционна намеса в политиката на царя и държавата и косвено — с творческата си изява. На страниците на „Наш живот“ и „Наблюдател“ също се разглеждат обществени въпроси.

Двете списания навлизат активно в сложните социални отношения благодарение разнообразието културни, нравствени, политически и граждански интереси на А. Страшимиров. Като редактор той прави от списанията обществена трибуна и е твърдо убеден, че „Истинското списание трябва да разглежда болните въпроси изобщо на народния живот и на литературния — чистотна“ (вж. Наш живот, год. V, кн. I, „Едно десетилетие“, статия). От тази ангажирана позиция Страшимиров издига лозунга на „Наш живот“ и „Наблюдател“: „Фирма не правим, т.е. ще дадем на живота вродната страна онова, което носим като художници, а като идейници — ще бъдем сред гражданските борби“ (пак там). Страшимиров демонстрира политическа независимост на личността и творчеството си. Будната социална съвест му помага да проникне в най-долните пластове на нравствената и политическата поквара.

От страниците на „Наш живот“ и „Наблюдател“ Страшимиров се стреми да осветли действителността, неуморно търси доказателства за своята вяра, че „тази негова татковина е наистина цимент, наистина може да се превърне в сила, в самостоятелен фактор в живота на човечеството“. Писателят-гражданин се бори против всички прегради, които биха попречили на такова развитие, и предлага конкретен план за развитието и стабилизирането на страната чрез увеличаване на политическата и най-вече на културната ѝ мощ. За постигане на тази благородна цел Страшимиров изразходва много енергия. Списанията са изпълнени предимно с негови материали — хроники, политически статии, очерци, в които поставя актуални въпроси на българската култура или разрешава „неразрешими“ социални проблеми. Той вижда причините в ниското културно ниво на народа, в неговите недостатъчни духовни и материални постижения — „В съседите ни творческият дар е култ за всенародна почит, а у нас зло, което се клейми. . . клейми се от самите бащи, братя и сестри!“ (Наш живот, год. V, кн. 6). Причините за културното невежество сред народа Страшимиров вижда и в незаинтересоваността на буржоазната държава — „заговорите ли и на най-първите българи да се грижат за българската книга, за българското из-

¹ А. Страшимиров. — Наблюдател, год. I, кн. 10.

куство, за българската мисъл и чувство, те ще ви отговорят: „Ние имаме армия“ (пак там). Със самочувствието на писател — месия за българския народ, той се заема сам да му помогне. Най-много разчита на честната народна интелигенция в това дело, затова се стреми да ѝ покаже верния път. Той следи всяка нейна проява в литературния, обществен и политическия живот и най-силното и искрено пожелание към нея е никога да не изневерява на народа си. Към българската интелигенция е отправен и написаният с възпитателна цел очерк „Съвременен морален кризис“ в кн. 9—10 на „Наблюдател“. Авторът предава съдържанието на няколко разказа на Мопасан и най-подробно на разказа „Лоената топка“. Конкретно и точно са фиксирани проблемите, които големият френски белетрист поставя в творчеството си — обезценяването на нравствените добродетели, отчуждението и моралната деградация на обществото. Очеркът е написан с пределен лаконизъм, но всяко изречение има стойността на самостоятелен коментар и обобщение, обърнати към българската буржоазна действителност. Към този похват на жигосване на недостойните страсти, които бушуват в съвременното му общество, Страшимиров прибегва често. В стремежа си да възпитава и води българската интелигенция, заслен от субективизма си, преминава границата на спокойния тон и я хули грубо и недостойно, като публикува и пикантни истории от интимния живот на българските писатели.

В отношението си към социалните проблеми Страшимиров винаги е кореспондирал по особен начин с демократичните течения в обществения живот. Оценките му в периодичните списания, препоръките за „сдружение“ на творческите сили на писателите в писателски съюз, ясното съзнание за огромното национално значение на театъра и възгледите за еманципация на жената — това са идеи, които Страшимиров проповядва от страниците на „Наш живот“ и „Наблюдател“ и които звучат актуално и прогресивно и днес.

ИДЕЙНО-ЕСТЕТИЧЕСКИ ПОЗИЦИИ

Списанията „Наш живот“ и „Наблюдател“ излизат с големи прекъсвания, но стремежът им да бъдат във връзка с духовния живот, да бъдат винаги актуални е постоянен: поместват много творби на нови български автори, информират читателите си за издигането и свалянето на литературните идоли в европейския свят, коментират спорни проблеми или неизвестни още литературни факти. Най-енергичният участник в тази дейност е Страшимиров. Той критикува литературни нрави, подписва присъдите на млади автори, които използват перото, за да бляснат в обществото, подготвя прехода към една нова, модерна, с европейски черти култура, в която главното е „душата на човека“. Не приема „естетическото каканижене“ и „книжния живот“, които проповядва сп. „Мисъл“. Спори със сп. „Ново време“ и „Съвременник“ по въпроса за партийност в литературата. Критикува сп. „Демократически преглед“ и сп. „Съвременна мисъл“, където писателството е „бюрократично“, а писателското творчество — „продуктивен занаят“.

Решението му е да премахне „от средата на чисто научните и чисто литературните въпроси сторонничеството на тия или ония политически и социални течения в съвременността“, да освободи художественото творчество от изкуствени украшения и фалшив паспорт, за да разкрие то истинската си цена в служба на родината и народа. От тези две божества — родина и народ — зависят всичките му интереси. Те му дават сили, заставят го до къса всеки съюз, изискващ компромис, принуждават го да търси своята независимост, за да твори само за тях. Те обуславят литературните му взаимоотношения, които са пристрастни, непостоянни, дори през тези години курioзни. Страшимиров отрича действителната сила на творчеството на Вазов, П. Славейков, Яворов, П. Ю. Тодоров и признава единствено „великия дух“ Алеко Константинов и „народната гордост“ Христо Ботев. Това обаче не му пречи да се чувствава истински покровител на младите таланти. Около „Наш живот“ и „Наблюдател“ се събира ново писателско поколение, нетърпелива писателска младеж, сред които Страшимиров се държи като баша, като „литературен войвода“. Новоформираният литературен кръг е най-напред от Т. Траянов, Илия Иванов-Черен, Сирак Скитник, Йордан Йовков, Н. Янев, по-късно Д. Дебелянов, Лилиев, Ясенев.

Идейно-естетическите позиции, които защитават „Наш живот“ и „Наблюдател“, се определят изключително от А. Страшимиров. Промените в литературната насока на списанията от реализъм към модернизъм (символизъм, индивидуализъм, неореализъм) са и промени в творческото светогледище на А. Страшимиров.

Първата годишнина на „Наш живот“ (1901—1902) изцяло поддържа критическо-реалистична насока в българската литература. Сътрудничат известни писатели — К. Христов, Яворов, Т. Кунев и Ц. Церковски с реалистични стихове, Ст. Михайловски със сатирични поеми, поместват разкази П. Ю. Тодоров и Д. Страшимиров, а Д. Полянов участва със своя превод на романтичната поема „Керванът“ от В. Юго. А. Страшимиров публикува сатиричен разказ, две битови сцени, историческата драма „Ехо“, родопската легенда „Рамадан-бегови сараи“ и един пътепис. Освен с творчеството си А. Страшимиров защитава реализма и в критичните материали, които пише през първата година: литературни прегледи, литературни статии, критики. Най-задълбочени са обясненията в обширния литературен преглед „Мисли върху домашната ни литература“, 1901, кн. 1, 2, 4, 5, където творчеството на писателите преди Освобождението се дава за пример на днешното поколение писатели. Страшимиров говори за Ботев, Каравелов и Вазов като за представители на народния гений преди Освобождението и за А. Константинов като достоен техен последовател и създател на самобитна българска литература.

След шест години, при възстановяване на сп. „Наш живот“ (1906—1907), Страшимиров е променил предишните реалистични позиции. Той изказва нови мисли, защитава ново дело — делото на модернистичната школа, на декадентството и неоромантизма. Поставя списание „Наш живот“ в услуга на поети-символисти (Т. Траянов, С. Скитник, Тр. Кунев), а критичният отдел изцяло се ръководи от защитника на индивидуализма Димо Кьорчев, с помощта на теоретика на символизма Ив. Радославов. И двамата публикуват материали, с които горещо поддържат символизма и индивидуализма и разясняват неговата същност като литературно направление. Последователно в кн. 1, 2, 3, 4 Димо Кьорчев атакува душата на българина с усилен дози пессимизъм или се възхищава от индивидуализма на немския философ Фр. Ницше. Най-силна е проповедта на ницшеанския индивидуализъм във втората статия на Кьорчев в кн. 2, 1906, „Едно ново изискване в литературата“. В нея Д. Кьорчев доказва, че досегашната литература била наивна, а писателите — повърхностни; че за да постигнат успех, трябва да се ръководят от философията на Ницше и неговите „уединени“ герои. Основната мисъл е: „Да заменим стария бог с наши, да станем бог-освободител, да не вървим подир никого, освен подир себе си.“

Другият идеолог на новото движение — Ив. Радославов — също решително е на страната на „поезията на бъдещето“, която съдържа „смътни илюзии и очарования на сърцето“. В откритото писмо до П. Ю. Тодоров „По повод Тургенева“, 1912, кн. 5, Ив. Радославов провъзгласява телепатията и окултизма за един от пътищата към познанието, а на П. Ю. Тодоров предвещава сигурна забравя поради злостовното му и реалистично творчество и доказва, че само модернистите принадлежат „без остатък на времето си“. Тази статия е своеобразен манифест на символизма.

През тези години — десетилетието до Балканската война — Страшимиров също е увлечен от модернизма и написва няколко драми, части от които помества в списание „Наш живот“ — „Над безкърстни гробове“, „Свети Иван Рилски“, „От пръст сме ние“, „Сребърна струна“, „Висящ мост“. Те са изпълнени с болезнени, неестествени състояния, с декадентски фрази, някъде с мистични екзалтации. Освен с художествено творчество Страшимиров поддържа модернизма с теоретични статии, литературна критика и рецензии. Най-добре разкрива симпатията си към новото изкуство в твърде обширната „бележка“, озаглавена „За декадентството“ (Наш живот, 1907, кн. 8). В нея Страшимиров исторически анализира причините за появата на декадентството и изказва своето мнение за същността му. Според него новият разцвет на изкуствата създал и „ново направление — декадентството“. В декадентството като художествено направление той вижда „екстремности“, които смушавали „практическия смисъл у всекиго“ и се явявали като „борчески жест“. По-нататък Страшимиров разширява изложението, за да посочи проблемите, които вълнуват писателите-декаденти, цитира обстоен пасаж от полския модернист Пшибишевски, в който доказва, че новият писател (т. е. символистът) не разглежда проблемите на мозъка, а на душата. Този стремеж за проникване в тайните на подсъзнанието, в интимния живот на

Обичам всяка пролет и рожбите ѝ нежни,
обичам и тъгата на есенния ден;
но любя и размах на бурите метежни
и тихата девойка, потънала във свян.

(„Вечната любов“)

И тримата „чисти“ символисти — Траянов, Ясенев и Лилиев, които участвуват с лиричните си творби в списанията, се отличават с оригинално индивидуално творчество въпреки „единството на школата“. Всеки от тях има личен творчески натюрел, който понякога се разкрива по неочакван начин. Докато в цикъла „Стихове“ Лилиев, откъснат от действителността, победен признава, че живее „живота на оскъден сонет“, през 1912 г. в последната годишнина на „Наш живот“ Лилиев публикува поемата „Градът“, която е напълно в духа на гражданско-борческата лирика. В нея той демонстрира своята социална хуманност. Самотникът Лилиев излиза от духовното си уединение и търси близостта на бездомни хора и безпомощни тълпи, за да сподели тяхното страдание. Той ни пренася в идеалния свят на възвишена етичност със своята смирена доброта и топла човечност към другите:

О, призраци в нощта, бездомни мои братя!

В поемата „Градът“ той е далеч от онова бунтовно сливане с тълпите, което познава пимирненски, но той разбира страданията на множеството. Градът за него е жесток враг, Сохитител на човечността:

сънните тълпи възраждат
сънния площад.

Възроденият ден ги събужда
разбунтувал просторно море —
на което е името Нужда,
и в което позорно се мре.

Останалите поети, които по характера на своето творчество могат да бъдат определени най-общо като модернисти, се отличават от „чистите“ символисти, сътрудничили на „Наш живот“ и „Наблюдател“, по сравнително ниската степен на творческа инвенция. В техните произведения рядко може да се открие оригинална интерпретация на основните теми и мотиви на модернизма. Те не успяват да излязат от рамките на механичното пренасяне в стихотворения си каноните на „чистото изкуство“ във формата на декларации и заклинания.

Модернистична лирика в двете списания пишат Трифон Кунев, Сирак Скитник, Димитър Стойчев, Тодор Христов, Ив. Бояджиев и др. Дълго и еднообразно се въртят те около стожерите на постоянните теми в модернистичната поезия по това време — смъртта, безкрайната скръб, самотата. Погледите им са вперени далеч в отвъдното, реалният свят предизвиква у тях безпросветен песимизъм, болезнено чувство на безпомощност пред силите на неznайното зло:

Подплашени птици от някаква нощ,
която всевластно прижда —
прелитат печални, без псал и без мощ,
а никъде път не се вижда.

(Т. Христов. „Самота“)

Всяко чувство, преживяване, мисъл се оцветяват с мрачните бои на мистичния унес. Връзката със света се поддържа интуитивно, ирационално. Крайно субективното светосъзерцание се отлива в мъгливи реторични фрази. Към това трябва да прибавим и слабия стих, лишен от непринуденост и ритъм:

Измреха сенките;
И танца на смъртта играе
Над гроба ми нощта
Зададено ридане
И чака в притока на своя ден
С лучи на смърт и щастие озарен.

(Тр. Кунев. „Зарници“)

„Да отворим вратите на новото — ето програмата“ — тази фраза от писмо на Антон Страшимиров до Кирил Христов от октомври 1906 г. обяснява напълно факта, че „Наш живот“ от защитник на реализма в първата си годишнина (от 1906 г.) става трибуна на модернистичните теоретични проповеди и организатор на младите поети, прегърнали хоругвите на новата лирика, и разпространител на тяхното творчество. Вечният стремеж на Страшимиров към непознати светове, огромното му желание да напътствува и ръководи хората около себе си в похода към тези светове си казва също думата. Но и в това начинание Страшимиров — зает с всичко, което се движи, диша, върти се и изпълва света — не успява да постигне пълнота, последователност и големи резултати. Траянов е „главният поет“ на списанието. Христо Ясенев, въпреки че Страшимиров го смята за свой духовен син, печата само в последните две годишнини, Лилиев публикува още по-малко стихотворения, а твори от Емануил Попдимитров и Димчо Дебелянов липсват. Да не говорим за Яворов, който по това време Страшимиров счита за свой личен враг.

Белетристични творби в списание „Наш живот“ и „Наблюдател“ публикуват А. Страшимиров, Д. Страшимиров, К. Христов, П. Ю. Тодоров, Ц. Церковски, Г. П. Стаматов, Ст. Руневски, Илия Иванов-Черен, Г. Райчев, Н. Янев, Йордан Йовков, Николай Райнов и др. И тези творби през първата годишнина поддържат критико-реалистичното направление в българската литература. Критически разкази за действителността поместват А. Страшимиров, Д. Страшимиров, Г. Стаматов, Ст. Руневски, П. Ю. Тодоров. Събитията се предават разнообразно, като спомени, приказки, басня или идилии. Характерни за участниците-писатели в списанието са общодемократичните и хуманистичните позиции, от които критикуват обществото и недостатъците му. Те изобличават пороците на буржоазното общество — егоизъм, паразитизъм, жажда за пари (Г. Стаматов), трагичните последици от властта на капитала — бедността, нравственото опустошение, престъплението (А. Страшимиров, Д. Страшимиров, Ст. Руневски). Героите на произведенията им са в активни взаимоотношения с обществото, което осъжда по най-категоричен начин. Те са индивидуализирани с подчертаване на характерното и в същото време са носители на типичното в буржоазното общество („Венский“ от Г. Стаматов, „Гюргя“ от Г. Райчев, „Дядо Доню“ от Н. Янев и др.). Тази многостранност на литературните герои позволява разкриването на по-широко платно от действителността, с което се увеличава общественото значение на тези произведения.

Разказите, в които най-остро се критикуват обществените недъзи от страниците на „Наш живот“ и „Наблюдател“, са „Два таланта“, „Лебедина песен“ и „Венский“ от Г. Стаматов. Навсякъде Стаматов е съдник и триател. Единствено в разказа-фейлетон „Дядо Йоцо гледа“ проличава вярата му в човешкото, макар и останало в миналото, но това усилва гнева му, прави го още по-хаплив и безпощаден в произнасянето на присъдата над съвременността.

Антон Страшимиров публикува два актуални разказа с публицистичен дух — „Архив“ и „Приказка за галошите“, в които разкрива творческото безсилие на изродената в борба за власт и пари интелигенция в незавидната съдба на честния и способен, но беден писател. Голямата му белетристична творба в списанието е романтичната новела „Рамадан-бегови сарай“, в която си поставя за разрешение специални стилови и езикови задачи и успява да надвие „езиковата си мъка“. Новелата е своеобразен химн на свободните хора, които не признават деспотската власт. В нея се проявява втората, романтичната природа на Страшимиров, която се подхранва в случая от песните и легендите на „отминали времена“, от изключителни натури и всепогълщащи, пепелящи страсти. Романтичният унес и напевността на фразите придават приказен стил на преданието, украсен с пищна образност на арабско украшение. Страшимиров

обаче влага свое съдържание — борба за свобода, против насилието. И тази идея звучи над тайнственото, неизвестното, приказното.

В осем броя от първата годишнина на списанието (1901—1902) Страшимиров публикува и пътеписа „Български Черноморски бряг“, в който с изострен поглед на белетрист, като истински художник разкрива природни картини със свежи багри, наситени с емоционалност и поезия. В описанията се срещат чести отклонения, които им придават лирико-романтична окраска като например вмъкнатите спомени и предания за „Ченгене скеле“ и „Пода“, които разкриват историческата борба на населението за освобождение от турското тегло и легендите за горския разбойник Лефтера. Освен отклоненията, придаващи поетическа романтика на повествованието, срещат се и естествено преплетени мисли по проблемите на политическата и обществения живот. Будното обществено съзнание на писателя не пропуска случай да направи аналогия от природния факт с литературните и политическите нрави в буржоазна България. Писателят с отвращение разкрива всеобщата поквара в обществото и с несдържана ярост на честен гражданин посочва причините за „всичката тази отровна мъгла в съвременния ни живот“ — невежество сред населението, политическа бездарност на властта, неспособна не само да ръководи, но и да защити народа от грабежи и убийства, и корупцията на печата, който безпопотно ги поддържа. На тази нерадостна действителност Страшимиров противопоставя вяра в бъдещето на родината и възторжен патриотизъм. Той защитава позициите на реализма и продължава здравите традиции на пътеписа с обществена насоченост и патриотизъм, завешани от Алеко Константинов и Иван Вазов.

В идилияте на П. Ю. Тодоров „Гусларева майка“ и „Конекрадец“ критическо начало се проявява своеобразно — чрез характерните особености на този лирично-експресивен жанр. В тях писателят дава израз на конфликта между личност и общество и причините, които го поразяват — жалба за изгубена младост, чувство за самотност, бунт на гордата личност.

В разказите си Ст. Руневски поставя актуални социални и нравствени въпроси на обществото („Беглец“, „Инвалиди“, „Съпруг“). В тях присъствува силно изразеният реалистичен дух на писателя, който не отминава грапавините по дървото на живота, а внимателно ги разглежда под увеличително стъкло.

Към реалистичните творби, публикувани в списанието, се присъединяват и едниаот първите разкази на Йордан Йовков („Баща“, „Сините минзухари“, „Нова {пролет“, „Елка“, „Русалска нощ“) и на Г. Райчев („Първи сняг“, „Страници из дневника на моя живот“, „Старци“, „Погребение“, „Гюргя“).

Й. Йовков през тези години е увлечен от идеята за „общочовешкото“ и творбите му са отдалечени от социалните проблеми на обществото. Той търси „вечните ценности“ в психиката на българина. Публикуваните разкази разкриват този стремеж и набелязват посоката, по която ще се развива дарованието му. От тях личи неговото умение с няколко думи да пресъздаде запомнящ се образ, влечение към образи с изконна красота, леко идеализирани в романтична атмосфера.

Разказът „Нова пролет“ съдържа най-много особености, характерни за стила и метода на писателя. В него типичната за Йовков нравствена атмосфера е най-типично изразена. Красотата на младата Ненка стопява мъката на нейния съпруг — Гълъб, по рано изгубената ненавистна мечта. Заедно с родената за нов живот природа тя му вдъхва сили, жажда за труд и радостни мечти.

Останалите белетристични произведения според характерното им съдържание могат да се определят най-общо като модернистични. Такива произведения публикуват Илия Иванов-Черен, Николай Райнов, Симеон Андреев, Сирак Скитник, Н. Янев. Количествено те не преминават модернизъм и преди всичко на индивидуализъм. Тези творби се създават под влияние на болзъмът, опиването от алогичното, дошло по чисто рационален път, по пътя на съзнанието с непосредствената човешка емоционалност (Н. Янев). В тези разкази се разчита на естествени ефекти, които гонят въздействието на мистичното и ужасното — от тях лъхат фатализъм, вяра в сили, стоящи над човешката воля (Сирак Скитник, Н. Райнов). В опиянение и само-

забравя героите на произведенията изказват жестоки индивидуалистични сентенции (Илия Иванов, Н. Райнов, Моско Москов). Убеждението, че живеят в странен и жесток свят на безумие и гибел за човека, вкарва отровата на безизходния песимизъм в творчеството на тези писатели.

В разказите на Илия Иванов-Черен „Буря“, „На сон грядущим“, на М. Москов — „Към орлите, към орлите“ и на Н. Райнов — „Славата на блажения“ и „Данаил“ на разума е противопоставена волята на независимата личност, която унищожава всичко около себе си. Отричането от реалния свят, от всички „житейски суети“, издигане в култ човешката личност — това са мотивите, които се разработват в тези разкази. В тях избраникът-човек е силен, горд и независим като божество. Това фанатично преклонение присъствува в библейската проза на Илия Иванов-Черен — „Безумец“ и „Апокриф“, и на Н. Райнов — „Данаил“, където най-добре се разкрива „моралът на робите“ и „моралът на господарите“.

В модернистичния разказ на Сирак Скитник „Призраци“ има друга крайност — човекът живее в странен свят на „смутени призраци“ и „прозрачни ръце“, опиянен, със замъглено съзнание, физически той не съществува, жив е неговият дух, но той е „болен“ и затова се проявява само на границата на безумието. От тази модернистична приумица лъхат неверие и песимизъм.

Декадентският характер на това творчество се проявява силно в разказите на Н. Янев „Без бряг“, „Ужас“, „Любов“. В последните два авторът разработва темата за любовта като стихийна, разрушителна страст. Попаднал в нейната бездна, човек или се самоунищожава, или се затваря в собствения си самозавладяващ душевен мир. Любовта се отрича изцяло.

Писателите-модернисти, участници в сп. „Наш живот“ и „Наблюдател“, развенчават човека, поставят го във обществото — жертва на непознати зли сили, разрушават социалните връзки, въвлечат го в жесток, безумен и гибелен за него свят. Тяхното творчество е завладяно от антидемократичния характер на Нищевата философия и от призрачните образи и изопачени представи на въобразяемия свят на модернистите.

Автор на драматични творби в списанията „Наш живот“ и „Наблюдател“ е почти изцяло Антон Страшимиров. В последната годишнина на сп. „Наш живот“ е поместен драматичният етюд на Й. Леонардич и псевдодрамата „Майката“ на Ст. Г. Иванов. Заедно с драматичната сцена на Васил Иванов — „Синът“, това са трите пиеси от други автори в списанията.

Годишите, през които излизат двете списания, са години, в които Страшимиров хвърля много сили за създаване на драматични творби. В списанията той помещава десет разнородни пиеси — битова драма, драма в стихове, историческа драма. Повечето от тях са характерни за неговото литературно развитие, защото разкриват измененията в творческото светоотношение на техния автор — от реализъм към модернизъм. Тези изменения са характерни и за творческия живот на списанието.

В драматичните етюди „На извора“, „Пристануша“, „Песни“ Страшимиров прави първите си опити за драматизация на бита, където по-късно има успех. Това са реалистични творби със здрав народен дух, в който пеят и свободно живеят щастливите синове и дъщери на народа. В тях реализмът на Страшимиров намира изява във върното пресъздаване на селския бит, в чистите, граничещи с идиличност картини от интимния свят на героите. Конфликтите са построени на психологическа основа и влиянието на обективните обществени условия не се чувства. Страшимиров съзнателно прави това, погълнат от непрекъснатия си стремеж да проникне в тайните на българската душа.

Драматичните несполуки на писателя започват с опитите му да създаде символистична драма („Ехо“, „Над безкръстни гробове“). В тези драми Страшимиров се опитва да осъществи модерните по това време веяния в драматичното творчество, но няма успех поради изкуствен драматизъм, недействителните ситуации, неизяснените идейни концепции, неасимилираното влияние на Ибсен и Метерлинк. В тях той търси да постигне някаква експресия на чувството, а не характеристика на героите. В „Над безкръстни гробове“ героите се насилват да бъдат искрени, те не говорят, а викат сякаш с душата си, без да са уплътнени като характери. Те разсъждават върху нравствено-обществени въпроси, но вътрешната, обществената идея на драмата остава неизяснена.

Останалите му творби, поместени в списанието, са драматични етюди, кратки сцени от по-късно разработени творби, но и те страдат от същите „модерни“ болести („Висящ мост“, „От пръст сме ние“, „Сребърна струна“).

В списание „Наш живот“ се отделя място и за преводна литература, но тя е ограничена само в първата му годишнина. Целта на списанието е да помества минимален брой преводни творби, за да може да активизира литературния живот у нас с популяризиране на оригинални творби от български писатели. Превежда се предимно лирика от В. Юго — главно поеми с обществена насоченост — „Керванът“, „Това, що се чува върху планината“, „Бедни хора“. Превеждат се и творби от С. Фруг, А. Ашкерц, В. Авенариус, Артур Шницлер и една сцена от модернистичната драма на Леонид Андреев „Животът на човека“. Подборът им се извършва в зависимост от разнообразните литературни интереси на списанието, но не се разчита те да внесат нещо ново в литературния му живот.

* * *

В една от първите книжки на сп. „Праг“ (1898) 26-годишният Страшимиров дръзко заявява: „Не съм бил на никое списание морално обвързан сътрудник.“ Самоуверената декларация на младия учител не остава само фраза, а се превръща в творческа и гражданска позиция. В нейната защита вечно обвиняваният в противоречие и непоследователност писател проявява почти фанатично постоянство. Ярко изразена е линията на тази защита в сп. „Наш живот“ а „Наблюдател“, които Страшимиров редактира и издава, макар и с големи прекъсвания в продължение на петнадесет години. Разгръщайки техните страници, ще открием мотивите на Страшимировата борба против моралното и материалното обвързване, за самонадеяния индивидуализъм, струпал на главата на писателя куп неприятности.

От всеки ред в статиите, рецензиите, културните прегледи и бележките на Страшимиров струи остро социално чувство, проблемите на духа и на материята, на литературата и действителността се преплитат и проникват взаимно, разглеждани от автора с единствената цел да открие за своя народ верния път към бъдещето. Страшимиров е преброял българските краища, следи историята, дебне всяка проява на националния дух, едновременно с това слухът му е настроен към онова, което идва от Европа и Русия. Така, увлечен в болките на времето и на народа, Страшимиров сякаш потъва в живота. Той няма време да се обръща назад и да търси постоянство, права линия в пътя си. Суровият материал, наблюденията, които е насъбрал в живота, се низят в статиите му и в художествените произведения, често сами за себе си, необединени, неподведени в система, но винаги обрнати към пулсиращото ежедневие, винаги пронизани от горещото желание да запали в душите на рупщи, шопи, тракийци, в душата на целия народ прометеевски огън.

Заобиколен от корупция и мерзости във всички сфери на социалния, политическия и културния живот, Страшимиров чувствава жизнена необходимост да се разграничи от всяка партия, всяко движение и идея. Този стремеж ражда и неговата позиция на особияк, индивидуалист, готов да взриви всички мостове след себе си при най-слабо доловения полъх на обвързване. Тази позиция крие много недостатъци. Тя му носи много грешки, лутания и огромно напрежение на физическите и духовните сили за осмисляне и преодоляване на непрекъснатото променящата се действителност, но и в заблудженията си, в крайния си субективизъм Страшимиров винаги е ръководен от безкрайната си любов към род и родина, от честните си намерения на гражданин и борец. Така стигаме до новата редакция на думите от „Праг“ в последната годишнина на „Наш живот“: „Ние сме на всички и ничии, то е защото сме верни на себе си като носители на човека и неговата всеостанност сред живота в нашата страна.“

Около десет години от активния творчески живот на Страшимиров обхваща периодът, в който редактира и издава „Наш живот“ и „Наблюдател“. Но енергията и страстта, с която този писател-трибун е търсил решение на художествените, естетичните, политическите, националните, етичните проблеми, стоящи пред нацията, създават чувството, че тези години са само миг, внезапно избухване на вулкан от идеи и въжделения на един тревожен дух, съпричастен до саможертва със съдбата на своя народ.